

Т.І. Сергієнко

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПАРТІЙ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проаналізовано поняття партії. Досліджено роль політичної партії як пов'язуючого елемента демократичної держави та суспільства.

Ключові слова: партія, політична система, інституціоналізація, консервативна партія, християнсько-демократична партія.

Вивчення політичних партій і партійних систем європейських країн є важливим завданням політичної науки. Без певного розгляду цих аспектів, неможливо створити всеосяжну політичну картину як Європи в цілому, так і окремих її країн. Науковій спільноті добре відомо вплив партій та партійних систем країн Європи на всі сфери життя суспільства. У цьому зв'язку виникає потреба осмислення цього впливу. Партії та партійні системи, як політичні інститути, ще надовго залишаться актуальними темами різних політологічних досліджень, тому загальноновизнані успіхи європейських партій в досягненні консенсусу між основними політичними силами, повинні викликати не тільки науковий, а й практичний інтерес. У сучасному демократичному світі партії є головними посередниками між суспільством і державою. Перебуваючи в постійній взаємодії з цими головними елементами соціального життя, а також між собою, вони, в свою чергу, утворюють свої цілісні системи.

При підготовці даної статті, автор спирався на численні публікації вітчизняних та зарубіжних політологів. Різні аспекти досліджуваної теми широко і докладно розглядалися в політологічній науці. Початок послідовному і всебічному вивченню такого політичного інституту як партія, було покладено в XIX ст. Теоретичні роботи були присвячені визначенню сутності політичних партій, їх типологізації, умовам їхнього існування. Помітний внесок у дослідження партій вніс вчений М. Вебер [2]. І хоча він не залишив спеціальних робіт про партії, його окремі зауваження про них становлять значний інтерес. Наступний вчений Р. Міхельс виклав свої погляди на роль політичних партій у роботі «Соціологія політичних партій в умовах демократії», в якій проаналізував природу політичних партій та зробив спробу з'ясувати причини, які перешкоджають здійсненню демократії [9]. Він одним з перших висунув ідею неминучості олігархічного переродження всіх демократичних партій і систем. Особливий інтерес представляють дослідження М.Дюверже, зокрема його робота «Політичні партії», вперше опублікована в 1951 р [7]. У цій роботі проаналізовано форми партійної організації і партійні структури, типології партій, методи партійного керівництва, взаємозв'язок партійної системи з державою.

Будь-який тип політичної діяльності здійснюється в будь-яких організаційних формах. Організація спрямовує дії багатьох людей до єдиної мети, регулює їх у відповідності з певними нормами. Завдяки чіткої організації властиві їй ідеологічні чи моральні установки перетворюються на матеріальну силу. Організація виступає найважливішим засобом вираження інтересів, формування єдиної волі, вона здатна знімати внутрішні протиріччя, конфлікти, вона стає єдиним політичним суб'єктом. Без політичної організації інтеграція суспільства на тривалий період виявляється просто неможливою. У першу чергу, такими політичними організаціями є партії [1].

Одні вважають, що в партії вступають найбільш активні громадяни, які прагнуть до політичної діяльності та сприйняли громадські інтереси як свої особисті. Інші вважають,

що в партії йдуть люди для задоволення своїх кар'єристських спонукань, задоволення своїх амбіцій. Водночас на сьогодні існує методологічний підхід, за яким партія повинна спонукати до руху вперед, партії необхідно добре осмислити і визначити інтереси соціальної групи, яку вона представляє, партія зобов'язана чітко представляти форми і методи руху до здійснення цих інтересів.

Для того щоб визначити роль партії в політичній системі суспільства, необхідно надати визначення цієї системи. Поняття політичної системи увійшло в науковий обіг досить не так давно, у зв'язку з радикальним розширенням сфери, яка почала охоплювати всі політичні процеси. У ХХ ст. держава втратила роль єдиного інструменту політики [3]. У розвинутих країнах вона тісно поєдналася зі складною мережею громадських інститутів та відносин, що в свою чергу, призвело до з'єднання її з громадянським суспільством та забезпечило демократичний характер публічної влади. Відповідно, виникла потреба у всебічному дослідженні такого відносно нового явища.

Поняття політичної системи не має усталеного, загальноприйнятого підходу до її трактування. Найбільш розвинутим є уявлення про таку систему як про інструмент, механізм примусу влади в соціальних цілях. Так, Д. Истон розглядає політичну систему як механізм перетворення соціальних імпульсів, що йдуть з суспільства-середовища, в політичні відносини та дії [4].

Політична система являє собою складний об'єкт певної множини взаємозв'язків між різнорідними процесами і структурами. В якості складного явища політична система може бути об'єктом уваги найрізноманітніших наук - від геополітики до політичної психології, що саме по собі зрозуміло і закономірно. За аналогією можна стверджувати, що людина як складна система є об'єктом уваги різних природничих і гуманітарних дисциплін, причому кожна з них має свої власні відгалуження і спеціалізації. Одним з основних інструментів політичної системи є політичні партії, які є провідником між суспільством та політикою.

Термін "партія" веде своє походження від латинського "partis" - гурт, частина. У науковій політичній літературі немає єдиної точки зору на поняття «політична партія». Це обумовлено тим, що всі дослідники з різних позицій розглядають зміст, сутність, функції та типологію політичних партій. Втім, у характеристиці політичної партії виділяється ліберальне розуміння партії як «носія ідеалу», а також розуміння партії, як групи людей, які дотримуються однієї і тієї ж ідеологічної доктрини [2].

Існує марксистська теорія трактування політичної партії як виразників інтересів певного класу. Даний підхід розглядає партію як «політичну організацію, що виражає інтереси суспільного класу або його шару, об'єднуючи їх найбільш активних представників в досягненні певних цілей та ідеалів».

Є «організаційний» або «структурний» підхід, коли політична партія представляє собою, насамперед, механізм, апарат, систему, що охоплює громадян, членів партії і депутатів (М. Острогорский, Р. Міхельс). Існує також «функціональне» визначення партії, коли партію розглядають під кутом зору їх функціональних особливостей [6]. У політичній науці є спроби дати «синтезоване» визначення партії, яке не тільки враховувало б структурно-організаційні моменти в її діяльності, а й розкривало б її місце і роль в політичному механізмі.

Втім, жоден підхід окремо не вичерпує всього сутнісного змісту партії. Це пояснюється тим, що дослідники, висловлюючи свою думку про суть політичних партій, ув'язували його з досліджуваними реаліями і процесами, що протікають в суспільстві. Наприклад, дослідник З. Нейман визначає політичну партію «як організацію активних політичних осіб в суспільстві, тих, хто зацікавлений у контролі над державною владою і хто, домагаючись підтримки народу, змагається з іншою групою, які дотримуються

інших поглядів. У такій якості партія представляє собою могутнього посередника між громадськими силами, ідеологіями і офіційними державними інститутами ... » [9].

Агілера де Прат бачить в політичній партії один з основних засобів, спрямованих на гармонізацію капіталізму і демократії, що нейтралізують та потенційно перетворюють вплив виборчого права. Незважаючи на всі існуючі обмеження, представницька партія, вважає дослідник, залишається головним інструментом взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством, найменш болючим механізмом забезпечення глобальної взаємодії системи. При всіх своїх обмеженнях політична партія незамінна для соціальної держави в якості привілейованого "керуючого агента" системи, направляючого елемента політичної участі. Е. Гідденс визначає політичну партію як організацію, орієнтовану на досягнення законного контролю над управлінням та засобом процесу виборів [1].

Отже, у сучасних демократичних суспільствах, зокрема в західній Європі, громадянське суспільство і держава інтегровані в єдине ціле за допомогою трьох основних політичних інституцій: представницької системи державної влади, загального виборчого права і політичних партій. Метафора «суверенної влади народу» означає сьогодні, що влада в державі виходить від народу і здійснюється ним за допомогою його представників, обраних на строго фіксований термін на основі загальних, рівних і таємних виборів. Тому політичні партії відіграють виняткову роль у функціонуванні сучасних представницьких систем [4]. Саме вони, насамперед, забезпечують зв'язок політичної системи і навколишнього середовища, виконуючи функції артикуляції і агрегації.

Важливе місце в теорії про партії має питання про їх інституціоналізацію (правове визнання). Відомо, що багато партій в першій половині ХХ ст. діяли на нелегальному становищі. Процес інституціоналізації широко почався після Другої світової війни, коли багато комуністичних та соціал-демократичних партій були юридично визнані.

З новою силою проблема інституціоналізації партій встала в результаті політичного вибуху в Східній Європі і в процесі реформування радянського суспільства. Після чого, багато країн прийняли спеціальні заходи стосовно цього питання, а саме інституціоналізація партій передбачала:

- санкціонування місця партій в публічному житті;
- умови діяльності партій в політичній системі;
- участь партій у виборчій системі;
- способи представництва партій в органах державної влади;
- фінансування діяльності партій з держбюджету.

Правове закріплення такої практики було широко поширене в Німеччині, Швеції, Італії та ряді інших країн. Тут виходять з того, що партія, виконуючи конституційні функції, сприяє формуванню здорового суспільства, а тому вправі отримувати державні дотації [8].

Таким чином, складність та неоднозначність феномена політичної організації породжує і неоднокове суперечливе ставлення до її інституціоналізації. У таких політичних течіях, як анархізм, лібералізм, неоконсерватизм, діє опозиція волі до організації. Інституціоналізація тут розглядається як негативне і небажане явище, як зупинення думки і дії в заздальгідь заданому порядку. Проте, і теорія, і практика доводять неможливість політичної дії поза організацією.

В мозаїці політичних партій світу Новітнього часу можна виділити кілька основних ідеологічних напрямків, які сформувалися протягом ХІХ - початку ХХ ст. Якщо помістити всі партії на якусь уявну шкалу політичного спектру, вони можуть бути збудовані справа наліво в наступному порядку: консервативні, християнсько-

демократичні, ліберальні, центристські, соціал-демократичні, "зелені" та комуністичні. Окремо стоять партії націоналістичного характеру [5].

У сучасних умовах грані між ідеологічними напрямками не завжди чітко простежуються. Так, християнсько-демократичні партії, як правило, діють в тих країнах, де немає партій консервативних. У цьому випадку можна говорити про те, що християнські демократи займають місце консерваторів. В інших випадках, християнські демократи таким чином, будують свою діяльність і формулюють політичні гасла, що можна говорити про їх зміщенні на ліберальне поле. Сучасні центристські партії представляють звичайно деякий варіант ліберальної партії. Приклади такого роду можна продовжити і стосовно до лівого флангу політичного спектру [6].

Втім, незважаючи на розмитість кордонів між ідеологічними установками партій, принципові відмінності між ними зберігаються. Візьмемо класичного представника, а саме Консервативну партію Великобританії. На початку свого шляху, консерватори протистояли англійським лібералам, які представляли молоду буржуазію Великобританії, яка прагнула до розширення економічних і громадянських свобод. З часом партія стала виражати інтереси великої буржуазії і традиційних аристократичних кіл, а після Другої світової війни, коли основними суперниками консерваторів виступили лейбористи (а не ліберали), консервативна партія перетворилася в представника інтересів широких верств буржуазії, можна сказати навіть - осіб з високими доходами [3].

Майже двадцять років консерватори на чолі з Маргарет Тетчер, а потім - з Джон Мейджор перебували при владі. За ці роки англійське суспільство зазнало істотних змін: була проведена приватизація багатьох підприємств, що раніше перебували у державній або муніципальній власності, здійснювалася жорстка фінансова політика, були згорнуті багато соціальних програм, уряд сприяв структурним зрушенням в економіці (наприклад, уряд згорнуло підтримку збиткових підприємств вугледобутку) та ін.

Зазначені заходи призвели до певних позитивних результатів: англійська економіка вийшла з періоду затяжного спаду, Великобританія підвищила свою конкурентоспроможність на тлі інших західноєвропейських країн. Слід зазначити, що суспільне визнання результатів діяльності консерваторів було настільки значним, що всі інші партії (включаючи лейбористів) були змушені скорегувати свою позицію, здійснивши певний схилення в правий ідеологічний бік [9].

В інших країнах Західної Європи партії консервативної спрямованості часто діють під якими-небудь іншими назвами. Так, на вкрай правому фланзі політичного спектру в Швеції знаходиться Помірна коаліційна партія, що виникла на початку ХХ ст. в результаті об'єднання кількох консервативних угруповань. Через особливості політичної ситуації в Швеції, для якої характерно протиставлення сильної соціал-демократичної партії (плюс часто блокують з нею Лівої партії) всьому спектру буржуазних партій, шведські консерватори охоче йдуть на союз з лібералами і центристами в тих випадках, коли це дозволяє сформувати уряд. У той же час буржуазні партії, у тому числі і консерватори, на виборах борються між собою за лідерство в такій коаліції.

Партії аналогічної спрямованості діють і в інших країнах Скандинавії (наприклад Консервативна народна партія - в Данії, Партія Хейр - в Норвегії, Національна коаліційна партія і Шведська народна партія - у Фінляндії). У Франції як консервативної сили може розглядатися голлістське "Об'єднання на підтримку Республіки", що веде свою історію з 1958 р.

Наступним блоком досить розвинутого напрямку і Європі виступають Християнсько-демократичні партії. З часом позиція католицької церкви змінилася у бік більшої доброзичливості до демократичних і ліберальних цінностей [2]. У зв'язку з цим у ряді країн виникли партії, що активно використовували зв'язок з католицькою церквою у

своїй діяльності. До них належали Партія Центру в Німеччині і Італійська народна партія в Італії. Під час диктаторського правління Гітлера і Муссоліні ці партії зазнали репресій та були змушені згорнути діяльність на території своїх країн. Після війни в умовах загальної демократизації у Німеччині та Італії виникла потреба в ідеологічному підкріпленні правої і в той же час явно демократичної позиції. Так з'явилися християнсько-демократична партія в Італії і в Німеччині (в Баварії діє самостійна партія - Християнсько-соціальний союз), які зіграли видатну роль в післявоєнній історії своїх країн.

В обох країнах християнські демократи очолювали уряд довше, ніж представники інших партій. Проте в Італії в 90-і рр. після гострої політичної кризи християнські демократи були змушені переформувати свою партію. Її правонаступницею стала знову утворена Італійська народна партія, від якої в 1994 р. відкололася ще одна організація - Об'єднані християнські демократи.

Таким чином, зміни в політичному спектрі партій західних країн загалом відбувалися в 90-ті рр. ХХ ст. на початку ХХІ ст. внесли якісні зміни в європейський та світовий суспільний порядок. У цей час склалася система, яку вчені позначали, як так званий, соціалізований капіталізм - триєдність соціальної ринкової економіки, соціальної держави та соціально-політичного партнерства. Так, мотором розвитку економіки, були праві, зачинателями соціальних перетворень - ліві, насамперед соціал-демократи, але також і комуністи в тій мірі, в якій вони мобілізували трудящих в рамках закону на боротьбу за свої соціальні права. Правова держава складалася спільними зусиллями і правих і лівих, які прагнули створити бар'єр на шляху екстремістів з обох таборів [7]. Ці ж сили сформували і партнерські інститути, які прагнули перетворити класові розбіжності в переговорний процес.

Світ, що змінюється змушує вносити певні корективи в науково-політичні дефініції європейського партійного простору. Тим часом багато політологів продовжували інтерпретувати багатопартійний організм Старого Світу за явно застарілою схемою - Ліві, праві, центр.

Таким чином, історично партії формувалися як представницькі структури, що виражали певні групові інтереси; як інститути, опозиційні державі та іншим політичним об'єднанням; як спілки однодумців. Ці риси, висловлюючи відносну самостійність і незалежність від держави політичних позицій відомих груп населення, сприяли сприйняттю партій як джерел криз і розколу суспільства. Причиною в основному такого негативного ставлення до партій було повсюдне поширення переконання в тому, що тільки держава є виразником народного суверенітету (ліберальна традиція) і загальної волі суспільства (феодално-аристократична і монархічна традиції).

На рубежі 90-х рр. ХХ ст. в переважній кількості країн світу відбувалася кардинальна зміна політичного партійного спектру. Це виражалося в занепаді популярності традиційних політичних партій: люди не проявляли до них особливого інтересу, слабо підтримували на виборах. Це був результат відриву партій від народу, незнання ними насущних народних інтересів, їх пасивності в захисті цих інтересів. Проте, вже у другій половині 90-х рр. знову почалося зростання авторитету і впливу політичних партій, (особливо лівої орієнтації) в європейських країнах.

Водночас, процес створення нових партій та формування рухів триває. Має пройти час, щоб з цього різноманіття об'єднань виділилося кілька партій, які дійсно будуть представляти певні класи і верстви суспільства з чіткими програмними установками, спрямованими на захист і вираження волі тих, хто складає їх соціальну базу. Втім, при всій різкій критиці політичних партій об'єктивний аналіз свідчить, що вони необхідні, оскільки вносять реальний внесок у розвиток і функціонування політичної системи.

Список використаної літератури

1. Ачкасов В. А. Институты западной представительной демократии в сравнительной перспективе / В. А. Ачкасов, Б. В. Грызлов. – Санкт-Петербург : О-во "Знание" СПб и Ленингр. обл., 2006. – 263 с. ; Achkasov V. A. Instituty zapadnoy predstavitelnoy demokratii v sravnitelnoy perspektive / V. A. Achkasov, B. V. Gryzlov. – Sankt-Peterburg : O-vo "Znanie" SPb i Leningr. obl., 2006. – 263 s.
2. Гамбаров Ю. С. Политические партии в их прошлом и настоящем / Ю. С. Гамбаров. - Москва : Книга по Требованию, 2012. – 18 с. ; Gambarov Yu. S. Politicheskie partii v ikh proshlom i nastoyashchem / Yu. S. Gambarov. - Moskva : Kniga po Trebovaniyu, 2012. – 18 s.
3. Голосов Г. В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. В. Голосов // ПОЛИС. – 1998. – №1. – С. 45–52 ; Golosov G. V. Formaty partiynykh sistem v novykh demokratiyakh: institutsionalnye faktory neustoychivosti i fragmentatsii / G. V. Golosov // POLIS. – 1998. – №1. – S. 45–52
4. Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория / К. Джанда. – Москва, 1997. – 44 с. ; Dzhanda K. Sravnenie politicheskikh partiy: issledovaniya i teoriya / K. Dzhanda. – Moskva, 1997. – 44 s.
5. Пивоваров Ю. С. Размышление о демократии. Политическая наука / Ю. С. Пивоваров // Политическая наука. – 1999. – Вып. 2 : Проблема демократии в политической мысли XX столетия. – С. 5–27 ; Pivovarov Yu. S. Razmyshlenie o demokratii. Politicheskaya nauka / Yu. S. Pivovarov // Politicheskaya nauka. – 1999. – Вып. 2 : Problema demokratii v politicheskoy mysli XX stoletiya. – S. 5–27
6. Шмачкова Т. В. Из основ политологии Запада [Электронный ресурс] / Т. В. Шмачкова – Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/fulltext/1991/2/15.htm> ; Shmachkova T. V. Iz osnov politologii Zapada [Elektronnyy resurs] / T. V. Shmachkova – Rezhim dostupa : <http://www.politstudies.ru/fulltext/1991/2/15.htm>
7. Эрмэ Г. Введение: эпоха демократии? / Г. Эрмэ // Международный журнал социальных наук. – 1991. – №1. – С. 43–46 ; Erme G. Vvedenie: epokha demokratii? / G. Erme // Mezhdunarodnyy zhurnal sotsialnykh nauk. – 1991. – №1. – S. 43–46
8. De Meur G. Comparing political systems: Establishing similarities and dissimilarities / De Meur G. // European Journal for Political Research. – 1994. – № 26. – P. 193–219.
9. Sartori G. Parties and Party Systems : A Framework for Analysis / G. Sartori. - Colchester : ECPR, 2005. – 383 p.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015 р.

T. Sergienko

**ROLE AND PLACE OF THE PARTY IN THE POLITICAL SYSTEM:
EUROPEAN EXPERIENCE**

Party systems in Europe's new democracies frequently undergo a period of organizational fragmentation. In country after country we see a large number of political parties competing in the first several elections but failing to secure sizable electoral support. Although such fragmentation is widely seen as undesirable, the general expectation is that over time these party systems will consolidate. Consequently, the period of organizational confusion is frequently perceived as a temporary phenomenon lacking any wider theoretical significance. If stable political parties are going to emerge sooner or later, then the chaotic competition between personalistic protoparties that lack organizational stability and ideological cohesion is perhaps unfortunate but not particularly interesting, at least not for the purpose of addressing larger theoretical issues. Contrary to this perception, argue that party systems in these new democracies are in fact theoretically significant in that they suggest two distinct

questions about the translation of social cleavages into political oppositions—a kernel of contemporary theorizing about political parties and party systems.

Parties which dominated the political scene but which subsequently failed to adapt to new circumstances and therefore died, were absorbed by new more active movements, or withered into small marginal parties. There are few who challenge the centrality of political parties in the operation of contemporary, representative democracies. Parties are the chief means of linking people with government and the policy process. They are the primary forces producing competitive elections and developing alternative political elites that are at the heart of modern representative democracy. Even as Western democratic parties faced crisis in the 1970s and 1980s, the prospects for their replacement by alternative organizations were slim. They remain the central actors producing democracy and in making it work. As the Union expands its jurisdiction, policy competencies, and powers, political parties might be expected to play an increasing role in efforts to assure democratic control. So far, there has been little evidence of the development of an entirely new party system for the European Union. Instead the trend has been toward adaptation of the existing national-level parties to actions on the European scene.

Key words: party, political system, institutionalization, Conservative Party, Christian Democratic Party.

РЕЦЕНЗЕНТИ: Лусак В.Ф., д.і.н, проф.; Булик М.В., к.політ.н, доц.

УДК 623.764

О.Д. Соколюк

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ КЕРІВНИЦТВА США НА РОЗВИТОК ПРОТИРАКЕТНОЇ ОБОРОНИ

Проаналізовані основні етапи створення Сполученими Штатами Америки (США) системи протиракетної оборони (ПРО). Визначені плани та заходи з розвитку такої системи в різних історичних періодах, в залежності від науково-технічних та економічних можливостей країни. Особлива увага приділена сучасному етапу, який характеризується масштабністю та амбітними намірами США побудувати глобальну ешелоновану систему ПРО.

Ключові слова: протиракетна оборона, система ПРО США, комплекс ПРО шахтного базування, балістична ракета.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання створення системи ПРО вже понад 60 років займає одне з провідних місць в реалізації США своєї зовнішньої та внутрішньої політики. Головною рушійною силою для розвитку системи ПРО постійно виступає ракетна загроза. На початкових етапах основними завданнями системи ПРО були захист окремих важливих об'єктів та найбільших американських міст від балістичних ракет СРСР. У подальшому акцент робився на створенні ефективної протиракетної оборони національної території від масованого ракетно-ядерного удару або створенні систем ПРО театру воєнних дій (ТВД). Сучасний етап характеризується намірами США створити глобальну ешелоновану систему протиракетної оборони для захисту американської території від обмеженої кількості міжконтинентальних балістичних ракет (МБР) та регіональні системи ПРО для захисту союзників США і розгорнутих американських військ від балістичних ракет (БР) середньої та меншої дальності.